

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛИСТ

№ 1/11-402 від 11 січня 2018 року

Потенційним авторам
щодо підготовки підручників
для 1 класу закладів
загальної середньої освіти

Шановні колеги!

Міністерство освіти і науки України послідовно здійснює роботу щодо підвищення якості української освіти.

З огляду на те, що Нова українська школа має ґрунтуватися на принципі дитиноцентризму і спрямована на нові підходи до навчання, конструктивних змін набуває і сама методика освітнього процесу, в основі якої передбачено принцип діяльнісного та проблемно-пошукового навчання.

У рамках окресленої проблеми Інститутом модернізації змісту освіти 23 листопада 2017 року була організована і проведена Всеукраїнська науково-практична конференція "Нове освітнє середовище — сучасний підручник для українського учня". За підсумками заходу розроблені "Методичні рекомендації потенційним авторам щодо підготовки підручників для 1 класу закладів загальної середньої освіти".

З метою забезпечення реалізації нових підходів у формуванні навчального матеріалу сучасних підручників Міністерство надсилає орієнтовні методичні рекомендації.

Додаток 9 стор.

З повагою
заступник міністра

Павло Хобзей

Додаток
до листа Міністерства освіти і науки України
11.01.2018 № 1/11-402

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПОТЕНЦІЙНИМ АВТОРАМ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ 1 КЛАСУ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

На виконання п. 4 розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів на 2017 — 2019 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" від 13.12.2017 № 903-р Міністерством освіти і науки України організовано роботу щодо підготовки та видання нових підручників для 1-х класів, які увійдуть у практику початкової школи з 2018 — 2019 навчального року.

Створення шкільних підручників нового покоління є одним із першочергових завдань реформування української національної освіти, оновлення її змісту.

Концепцією Нової української школи визначено, що оновлення змісту й методик навчання молодших школярів та перехід української школи до реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі передбачає його переорієнтацію на результат освіти в діяльнісному вимірі, зміщення акценту з накопичування знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід навчальної діяльності для вирішення конкретних проблем. Окреслені орієнтири осучаснення освітнього процесу повинні знайти своє відображення в підручниках.

Підручник — навчальне видання із систематизованим викладом предмета вивчення, що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке (до підручників також належить Буквар).

Підручник представляє авторське бачення методичної системи розгортання навчального матеріалу, послідовності його викладу, соціокультурного наповнення. Водночас єдиними залишаються вимоги щодо дотримання функціонального навантаження навчальної книги. Підручник має бути спрямований на досягнення цілей і завдань освіти, задовольняти потреби всіх своїх користувачів: для учнів бути цікавою й ефективною навчальною книгою; для вчителів стати основою розгортання освітнього процесу, побудови власної методичної системи; для батьків бути зрозумілим порадиником у наданні допомоги своїм дітям у навчанні. Підручник для початкової школи має моделювати цілісний процес навчання, повноцінно реалізувати мотиваційну, інформаційну, діяльнісну, розвивальну, виховну, коригуючу (закріплення та самоконтролю) функції. Інноваційності підручникам нового покоління надасть наповнення їх змісту та методичного забезпечення управлінською функцією, яка сприятиме розвитку пізнавальної самостійності, ключових і предметних компетентностей, розвитку критичного мислення.

Не менш важливою є реалізація в підручниках дослідницької функції, яка спонукає учня до самостійного пошуку та відкриття наукових понять (відповідно до програми) для вирішення повсякденних проблем.

Рекомендуємо посилити в підручнику його розвивальний вплив на особистість молодшого школяра, що здійснюється в таких напрямках: розвиток психічних процесів (уміння слухати, бачити, відчувати), формування загальнонавчальних умінь і навичок (планувати навчальні дії, працювати з підручником, аналізувати, порівнювати,

узагальнювати, міркувати, перевіряти роботу тощо), розвиток творчих здібностей (здатність в умовах повної самостійності створювати елементи новизни).

Звертаємо увагу на те, що компонування матеріалів у підручнику з урахуванням їх спрямованості на розвиток критичності мислення — уміння аналізувати інформацію, оцінювати власні думки і думки інших, формулювати самостійні судження, логічні умовиводи, проводити рефлексію, самооцінку — осучаснить функції підручника, посилить його потенціал щодо формування ключових компетентностей в учнів.

При створенні підручника важливо добирати та структурувати його зміст з урахуванням вікових особливостей та індивідуальних якостей кожного учня, що в свою чергу стимулюватиме розвиток мотиваційної сфери школяра, впливатиме на формування системи особистісних "сенсів" щодо власного зростання. Зазначимо, що кожна частина (розділ/тема/блок тощо) підручника має представляти певний завершений цикл компетентісно орієнтованого навчання: від планування результатів засвоєння змісту учнями до набуття і перевірки їх.

Відповідно до Концепції Нової української школи новий підручник повинен сприяти формуванню системи цінностей, розвитку толерантності, співчуття, справедливості, чесності тощо. Українознавчий компонент навчальної книги необхідно спрямувати на виховання любові до рідного краю та свого народу, пошани до наших історичних діячів та зацікавленості й підтримки народних традицій.

Авторам і видавцям навчальної книги нового покоління необхідно зважати на те, що з метою реалізації завдань компетентісного навчання підручник учня початкової школи одночасно має бути і джерелом інформації, і засобом навчання, забезпечуючи при цьому активну взаємодію усіх учасників освітнього процесу.

Стратегічно новим спрямуванням у процесі оновлення змісту й методик навчання молодших школярів стають інтегровані підручники.

Підручник як носій змісту освіти, як модель процесу навчання, а для учнів ще й самовчитель — укупі з іншими компонентами навчально—методичного комплексу за певних умов може реалізувати ідеї інтегрованого підходу в освіті — ключового спрямування її модернізації.

В умовах інтеграції зміст освіти може бути представлений як цілісна система елементів, пов'язаних між собою в цільовому, змістовому, процесуальному і результативно-прогностичному аспектах. Відповідно розгортання змісту освіти може здійснюватися у різних видах інтеграції: тематичній, процесуальній; у межах однієї галузі; міжгалузевій, а також в межах інтегрованих занять, інтегрованих уроків, навчальних проєктів. Застосування різних видів інтеграції, а саме: 1) повна інтеграція (це інтегрування ("об'єднання", "структурування") змісту різних навчальних предметів; 2) інтегрування ("відбір", "об'єднання", "подання") навчального матеріалу з різних предметів з метою вивчення важливих наскрізних тем; 3) інтеграція видів навчальної діяльності учнів (інтегрування ("включення", "об'єднання") несхожих між собою способів діяльності, що підпорядковані одній темі, — відкриває можливість створення варіативних підручників. Водночас, використовуючи варіативність структурування змісту інтегрованого підручника, доцільно дотримуватися такого орієнтовного алгоритму його створення:

- визначення цілей навчання;
- створення картки понять з тих предметів, які інтегруються (асоціативної павутинки з галузєю, які допоможуть досягти цілей);
- структурування програми за темами;
- вибір діяльності учнів, яка забезпечить інтегроване навчання;
- розроблення показників досягнення поставлених цілей щодо очікуваних результатів, які матимуть інтегрований вираз.

Інтегрований підручник, як і кожне видання такого роду, є носієм змісту і має повною мірою відображати завдання, зміст та очікувані результати з кожної освітньої галузі, що входить до складу інтегрованого предмета. Для прикладу, в інтегрованому предметі "Я досліджую світ" об'єднано декілька освітніх галузей, що може стати процесуально-мотиваційною базою для формування соціального досвіду учня, який буде втілено у відповідній моделі навчання. Таким чином, у підручнику може бути розгорнуто не лише матеріал, який підлягає засвоєнню відповідно до державних вимог кожної освітньої галузі, але й розкриті дидактично опрацьовані засоби (методи, форми, прийоми) досягнень освітніх результатів.

Провідні функції інтегрованого підручника мають реалізовуватися комплексно, з урахуванням цілей освітніх галузей, взаємопов'язаних і взаємопроникливих властивостей кожної з їхніх функцій.

Зміст інтегрованого підручника має відображати такі компоненти:

— способи пізнавальної та практичної діяльності (для прикладу: встановлення зв'язків між конкретними вчинками і ставленням людей; володіння прийомами планування робочого часу; тренування уваги, зосередженості та ін.);

— оцінні знання, знання про норми ставлення до явищ життя. Цей вид знань набуває першорядного значення і реалізується у таких вимогах: учень розпізнає вчинки за певними критеріями; аргументує їх переваги;

— види знань, специфічних для складових освітніх галузей у їх взаємозв'язку.

Ураховуючи світовий досвід, відбір змісту інтегрованого підручника для початкових класів необхідно здійснювати за такими критеріями:

- мінімізація змісту, тобто обґрунтований вибір необхідного і достатнього матеріалу для реалізації мети;
- досягнення цілісності і взаємодоповнюваності змісту відповідно до поставлених цілей;
- надання змісту особистісно ціннісного спрямування;
- забезпечення достатньої ілюстративності змісту, дій, досвіду для розуміння дітьми навколишньої дійсності на доступному їм рівні і можливості застосувати в життєвій практиці.

Важливою умовою дієвості визначених критеріїв є їх урахування в комплексі, оскільки тільки в сукупності ці критерії відбивають об'єктивні передумови оптимального відбору інтегрованого змісту.

У процесі конкретизації змісту тем інтегрованого підручника в системі завдань важливо передбачити:

— включення учня в активну пізнавальну діяльність, оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо;

— застосування практичних методів навчання, що в навчальному процесі створюють умови, за яких дитина виступає суб'єктом соціальної практики;

— використання набутих учнями знань про способи громадянської, історичної, соціальної та здоров'язбережувальної, природоохоронної, активності у знайомих, змінених, нових педагогічних ситуаціях, що впливатиме на розвиток досвіду індивідуальної творчої діяльності;

— створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, тих якостей, які передбачено програмою.

Можливі засоби інтеграції у процесі реалізації програми "Я досліджую світ" передбачають включення учнів в практику виконання різноманітних завдань дослідницького характеру, як от:

— дослідження-розпізнавання (Що це? Яке воно? Обстеження за допомогою органів чуття; опис, порівняння з іншими предметами, явищами; спільне — відмінне, до якого цілого воно належить?);

— дослідження-спостереження (Як воно діє? Що ж ним відбувається? Для чого призначене?);

— дослідження-пошук (запитування, передбачення, встановлення часової і логічної послідовності явищ, подій; встановлення причинно-наслідкових зв'язків (Чому? Яким чином? Від чого залежить? З чим пов'язано?), догадка, висновок-узагальнення).

Інтегрований підручник як якісно нова навчальна книга повинен відповідати загальним вимогам до навчально-методичного забезпечення та реалізувати притаманні лише йому особливості та вимоги до змісту та його структурування.

Філософія Нової української школи вимагає оновлення змістового наповнення і методичного апарату підручників з української мови як для закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання, так і для закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин.

Їх основне функціональне призначення має бути спрямоване на формування функціональної грамотності учнів, розвиток комунікативних умінь, виховання духовно багатого мовної особистості. Підручник з української мови / Буквар для закладів загальної середньої освіти усіх типів рекомендовано створити у двох частинах, кожна на один семестр. Відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти для закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин така навчальна книга повинна структуруватися з урахуванням принципу білінгвальності. Доцільним є включення до змісту кожного уроку двомовних словників, в яких подаються слова, словосполучення, що вводяться даним уроком в активне мовлення учня. Окрім цього, звертаємо увагу на те, що підручник з української мови для закладів загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин повинен доповнюватися аудіосупроводом.

Соціокультурний потенціал підручників з української мови повинен забезпечувати формування духовно-емоційного світу учнів, їхнього світогляду, моральних цінностей, громадянських якостей, розуміння важливості українського слова. Доцільно використовувати матеріали, які знайомитимуть з побутом, культурою, реаліями, ціннісними орієнтирами людей, для яких ці мови є рідними.

Звертаємо увагу авторів на те, що основна мета вивчення української мови у закладах загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин — формування компетентного мовця. Відповідно до цього систему завдань необхідно спрямовувати на опанування української звукової системи, привернення уваги до українського слова, збагачення активного словника учнів, правильне використання граматичних конструкцій, сприяння розвитку комунікативних навичок. Для реалізації цих завдань рекомендовано учням 1 класу вивчати усний курс української мови. Доцільно збагатити у підручниках з української мови систему завдань ігрового характеру. Відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти прикладами таких вправ можуть бути лото з картинками, шаради, кросворди, ребуси, анаграми тощо, які доповнюються аудіовізуальним супроводом. Мовленнєвому розвитку сприятимуть створення мовленнєвих ситуацій на основі мультфільмів, коміксів тощо; розігрування казок; мімічні ігри, спів, ігрові шоу тощо.

Оскільки підручники, які реалізують усний курс, містять більше ілюстративного матеріалу, рекомендуємо додати до них методичний коментар / рекомендації, адресовані вчителям та батькам, у якому розкриватимуться особливості навчання української мови.

Авторам навчально-методичного забезпечення з іноземних мов незалежно від авторських концепцій необхідно враховувати такі особливості змістового наповнення підручника:

— наявність яскравих ілюстрацій для моделювання ситуацій спілкування, семантизації лексичних одиниць, опори для виконання завдань з аудіювання чи усного мовлення тощо;

— забезпечення достатньої повторюваності іншомовного матеріалу, що полегшує поступове мимовільне запам'ятовування дітьми базової лексики і мовленнєвих структур, які є опорою під час формування первинних навичок спілкування;

— наявність достатньої кількості ігрових завдань, які мотивують молодших школярів до спілкування виучуваною іноземною мовою, та які умовно можна поділити на ситуативні, змагальні, ритмомузичні і художні;

— наявність ритміко-пісенного матеріалу, котрий сприяє формуванню фонематичного слуху та артикуляційно-вимовних навичок, тренуванню лінгвістичного та мовленнєвого матеріалу, що виучується;

— наявність корисних і цікавих завдань, які є не лише мовними вправами, але створюють для дітей ситуації для використання іноземної мови і дозволяють їм підсвідомо працювати над її обробкою в той час, коли їхня свідомість зосереджується на якійсь дії (драматизації, міні-проекти, рольові ігри і т. п.).

Підручник з іноземної мови сьогодні — основний, проте не єдиний компонент цілого комплексу сучасних засобів навчання. Формування комунікативної компетенції не можливе без застосування засобів для аудіювання, а в початковій школі ще й для розробки дрібної моторики руки, для аудіювання якомога більшої кількості аналізаторів (зорового, слухового, моторного, кінестетичного). Тому необхідне створення аудіокомпоненту із якісним автентичним мовленням.

Структурування підручника, як однопредметного, так і інтегрованого, є важливим чинником забезпечення його якості, тому важливо звернути увагу на:

наявність таблиці змісту, де лаконічно і точно відображено розподіл матеріалу підручника, його логічність викладу;

послідовне і логічне розташування розділів; рівномірність розподілу матеріалу між розділами; наявність вказівок послідовності етапів роботи всередині розділу (ключові питання, рекомендації тощо...);

наявність у кожному розділі різних видів діяльності, що сприяють розвитку різних навичок та умінь (пізнавальних, практичних, життєвих...), їх доцільне чергування (практичні роботи, запитання, спостереження, вправи тощо).

Дотримання загальнодидактичної концепції структури підручника, яка охоплює такі компоненти: текст (основний, додатковий, пояснювальний) та позатекстові компоненти (апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування, передмову, зміст, рубрикацію, сигнали-символи тощо) — дозволить легко орієнтуватися в системі завдань та вміщеній інформації як учителю, так і учню.

Структура і зміст підручника значною мірою зумовлюються особливостями учнів — адресатів навчальної книги, важливе значення має врахування у процесі її розробки вікових особливостей молодших школярів: здатність до наслідування, домінування наочно-образного мислення, підвищена емоційність, нестійка увага, тягіння до ігрової діяльності, схильність до механічного запам'ятовування, здатність до фантазування тощо.

Завдання реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі зумовлює необхідність включення до навчальної книги завдань для групової, фронтальної та індивідуальної роботи.

Підкреслюємо значущість дидактичної доцільності і дотримання наступності у систематизації навчальних завдань і вправ у підручнику. Автори можуть упорядковувати завдання, орієнтуючись на різні підходи до їх класифікації: завдання, що розрізняються за характером пізнавальної діяльності (рецептивні, репродуктивні, творчі); завдання, що розрізняються за дидактичною метою (пропедевтичні, ввідні, пробні, тренувальні, творчі й проблемні); завдання, що розрізняються з урахуванням когнітивних рівнів (на усвідомлене сприймання навчального матеріалу, на застосування знань та умінь за зразком, на творче застосування знань, на формування емоційно-ціннісного ставлення). Це створює поле вибору для вчителя тих методичних прийомів, які доцільні у роботі з учнями певного класу і обираються з урахуванням їх особливостей.

Бажано розробити наскрізну систему запитань і завдань, за допомогою якої б підтримувався постійний діалог з учнем. Наприкінці кожного розділу (теми) можуть міститися завдання, за якими можна оцінити, наскільки засвоєно певний матеріал, узагальнювальні, підсумкові питання за темою, орієнтовані на достатній і високий рівень навчальних досягнень учнів.

Важливим показником якості підручника є науковість його змісту. Реалізація науковості змісту підручника має здійснюватися у декількох напрямках, зокрема:

— відповідність змісту Державного стандарту, освітній програмі;

— відповідність сучасним науковим концепціям, що реалізується через точний і зрозумілий виклад наукових понять відповідно до конкретної вікової категорії учнів; для пояснення складних термінів або абстрактних понять використання аналогій, наведення зрозумілих для дитини прикладів для пояснення;

— системність і послідовність викладу навчального матеріалу не тільки з погляду логічного, а й психолого-педагогічного, тобто в ньому має бути поступовий перехід від відомого до невідомого, від простого до складного, від близького до далекого, мова підручника повинна бути науково виважена, точна, проста і в той же час жива;

— наявність навчальних ситуацій та практичних робіт (які не обмежуються лише спостереженнями), зокрема, наявність таких ситуацій, які залишають простір для ініціативи вчителю;

— за необхідності у підручнику мають бути представлені в належній мірі технологічні схеми, складені у відповідності до вікової категорії дітей; у доцільній кількості — творчі завдання;

— репрезентація соціально-культурного та історичного аспектів щодо відображення знань у близькому учням контексті, їх практичний зв'язок з життям; наявність ситуацій, які можуть стати в пригоді учню/учениці в його/її повсякденному житті;

— реалізація діяльнісного підходу у навчанні може розкриватися через достатню кількість інформації для розв'язання запропонованих ситуацій; пропонування учню/учениці самому/самій вибирати вид діяльності; наявність вказівок, що дають можливість учню зберігати самостійність у виконанні; наявність прикладів науково-дослідницької діяльності; методів розв'язання типових ситуацій; інструкцій, що допоможуть учню набути навичок в організації роботи (формулювання рішення у вигляді повних фраз...);

— наявність додаткової інформації для створення можливостей для заглиблення у тему.

Зміст підручника та ілюстрації повинні бути вільними від тенденційності й стереотипів, що ведуть до гендерних, етнічних, культурних або расових забобон. Важливим аспектом є відсутність у текстових і позатекстових матеріалах підручника виявів дискримінації за ознакою статі. Перш за все слід звернути увагу на паритетність у представленні осіб обох статей на сторінках підручників, добір/створення ілюстрацій та текстів, у

яких би чоловіки/хлопці й жінки/дівчата зображувалися у різноманітних, а не гендерностереотипних соціальних ролях, використання паралельно форм чоловічого і жіночого роду або збірних іменників у фраззах, адресованих учням.

Поліграфічне виконання та оформлення навчальних видань повинно відповідати вимогам нормативного документа ДСанПіН 5.5.6-138-2007 "Державні санітарні норми і правила. Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей".

Чинна нормативна база, що регламентує оформлення навчальних видань, покликана створити максимально комфортні умови для читання та запам'ятовування інформації. Оформлюючи цю категорію видань, видавцям не можна нехтувати вказівки стандартів, оскільки книжкове видання, особливо для найменшої вікової категорії читачів, не повинно становити загрози здоров'ю.

Підручник для початкової школи має бути різнокольоровий і яскравий. Книжкова ілюстрація формує художній смак, фантазію, відчуття кольору, форми, гармонії, ритму, пропорції. Дитячу увагу привертає обкладинка (палітурка), яка має давати уявлення про зміст видання, а його назва, прізвища авторів повинні добре читатися.

У процесі розробки дизайну обкладинки, щонайперше, слід зважати на її зовнішню привабливість для дитини молодшого шкільного віку.

Водночас необхідне врахування доречності вибору кольорів (дотримання умовних позначень кольорами, витримування від початку до кінця підручника умовні позначення кольорами), передбачення якості кольоровідповідності під час друку.

Ілюстративне наповнення підручника.

Ілюстрації видання мають бути зі збалансованою кольоровою гамою, достатньо контрастні, і, за необхідності, супроводжуватися підписами, у тісному взаємозв'язку з текстовою інформацією, доповнювати, уточнювати або нести додаткову інформацію. Ілюстрації мають розташуватися на своєму місці. Слід уникати розривання тексту ілюстраціями.

Зміст ілюстративного наповнення та його кількість необхідно добирати з урахуванням вимог освітньої програми та вікових можливостей учнів. У підручнику можуть бути представлені ілюстрації/фотографії, пов'язаних з оточенням учня; ілюстрацій (фотографій), що відображають наукові моделі дійсності (схеми), графіки, діаграми тощо. Важливо, щоб ілюстрації реалізовували виховну функцію (зокрема, щодо формування естетичних, етичних норм).

До ілюстративного оздоблення підручника належать умовні позначення, що мають бути лаконічними, зрозумілими і вживатися по всьому тексту.

Ілюстративна концепція дитячого видання повинна бути добре продуманою, креативною, а також новою й передовсім оригінальною. Малюнки у сучасній книзі для дитини повинні носити новаторський, нешаблонний характер, аби захопити школяра й певний час тримати його увагу.

Звертаємо увагу на важливість читабельності підручника, зокрема лінгвістичної.

Розмір текстового наповнення видання має відповідати офіційно встановленим нормам (ДСанПіН). Мова підручника має відповідати віковому рівню учнів: вона має бути ясною і чіткою; нові терміни мають бути виділені, до них у тексті подано визначення або пояснення. Звертаємо увагу на ретельний відбір і обережне введення нових термінів і слів, уникнення довгих речень (не більше 10 — 15 слів у реченні).

Розроблення підручників нового покоління — одне із пріоритетних завдань реформування загальної середньої освіти. Створення освітнього середовища, зорієнтованого на формування компетентностей, потребує принципової перебудови структури і змісту навчальної книги, наповнення її відповідними засобами організації навчальної діяльності, переорієнтації з виконання інформаційно-репродуктивної функції на діяльнісну, вмотивовану на ініціативу та самостійність учнів. Врахування наданих рекомендацій авторами підручників сприятиме реалізації концептуальних засад реформування загальної середньої освіти і підвищенню якості української освіти.